

Geestelijke verzorging bij rampen

In de stilte voor de storm

Marjo van Bergen

IN DEZE BIJDRAGE beschrijf ik mijn ervaringen als kwartiermaker van de crisisstructuur rondom corona bij de VGVZ en de relatie van mijn werk tot de werkgroep 'Geestelijke verzorging bij rampen', die de afgelopen periode heeft gewerkt aan inbedding van geestelijke verzorging in de rampeninfrastructuur in Nederland. Ik doe chronologisch verslag van welke acties ingezet zijn, met de overwegingen, bevindingen en resultaten. Daarnaast is er aandacht voor wat er met mensen gebeurt die in een crisissituatie aan de touwtjes moeten trekken. In de loop van het verhaal ontstaat tevens een beeld van de diversiteit aan rampen waar we als geestelijk verzorgers mee te maken kunnen hebben, wat onze rol kan zijn en wat het van ons vraagt.

De werkgroep

De landelijke werkgroep 'Geestelijke verzorging bij rampen' functioneert sinds voorjaar 2019. Deze werkgroep werkt aan structurele inbedding van geestelijke verzorging in de rampeninfrastructuur, landelijk, regionaal, en plaatselijk. Een startnotitie is op landelijk niveau goed ontvangen. Binnenkomen op regionaal en plaatselijk niveau is lastiger; daarvoor was een pilotperiode gepland waarin twee geestelijk verzorgers als kwartiermakers ingezet worden bij lokale rampsituaties, om zo casuïstiek te beschrijven. Deze pilotperiode zou in het late voorjaar star-

ten. In de startnotitie staat een overzicht over de mogelijke rol van een geestelijk verzorger bij rampen, gebaseerd op de ervaringen van geestelijk verzorgers en kerkelijk werkers bij eerdere calamiteiten (zie figuur 1).

Van de landelijke werkgroep 'Geestelijke verzorging bij rampen' komt begin maart een mailtje met informatie over hoe in Duitsland geestelijk verzorgers betrokken zijn bij de corona-epidemie. Men vraagt zich af of we niet in de benen moeten komen. Voor mij is dit het startschot; ik ga mij inlezen. Ik duik in de wetenschappelijke literatuur die beschikbaar is via het RIVM, vooral over de Mexicaanse griep en SARS. Wat er gebeurde, welke maatregelen er nodig waren, hoe daarin verschillende fases onderscheiden worden, welke factoren maakten dat er 'opgeschaald' werd naar de volgende fase. Terwijl bij ons alles nog luchthartig doorgaat, ontwikkelt zich voor mijn geestesoog een wereldwijde ramp, waarvan ik de omvang nog niet overzie. Het is een natte, kille en sombere dag. De kou slaat me om het hart – de angst ook. Angst voor grote menselijke verliezen en ontwrichting van de samenleving, wereldwijd.

Startschot

Er volgt wat telefonisch overleg in de werkgroep. Wellicht is er een rol weggelegd voor de VGVZ? In overleg met de directeur van de VGVZ, tevens lid van de werkgroep, passeren enkele acties die

A) noodhulp direct na de ramp, professioneel luisterend oor

B) betrokken bij afscheidsrituelen overledenen en gewonden (micro, meso en macro)

C) professionele hulpverlening inzake thema zin- en betekenisgeving (nazorgfase)

D) verbinden met mensen, organisaties, samenleving, cultuur, 'gemeenschappelijk gedachtegoed'

Figuur 1. Mogelijke rol van een geestelijk verzorger bij een ramp.

nu ondernomen kunnen worden de revue. De indruk is dat de geestelijke verzorging in de ziekenhuizen goed ingebed is. De VGVZ zou in dit stadium al steun aan kunnen bieden en te zijner tijd informatie op kunnen halen over hun rol. Daarnaast is er een rol voor GV Thuis rondom individuele patiënten, huisartsenpraktijken en thuiszorgorganisaties, met name bij sterfgevallen en ouderen. Wellicht, gezien de hoeveelheid commotie die op dit moment al in de samenleving speelt, gaat er meer onrust ontstaan buiten de directe zorgcontext, waarin GV Thuis een rol kan spelen. We kunnen een quickscan bij de regionale initiatieven uitvoeren, om informatie op te halen over spontane initiatieven en de geestelijk verzorgers te attenderen op actie die mogelijk van hen verwacht gaat worden.

Wat nu met corona gebeurt, trekt diepe sporen in de levens van mensen

We maken de balans op. In de werkgroep 'Geestelijke verzorging bij rampen' zijn we nog niet klaar om al in actie te komen. Ook op het stafbureau van de VGVZ ontbreekt de menskracht om snel van alles op poten te zetten. Dit is te groot voor ons; we besluiten als werkgroep nu niet in actie te komen.

Een weeklang ben ik vervolgens 'gewoon' aan het werk in Groningen, waar ik sinds oktober een trage ramp in werking meemaak. In de auto-uren blijft corona me bezighouden. Ik weet op dat moment nog niet dat het voorlopig mijn laatste ritten door het Groninger land zullen zijn. Ik realiseer me dat ik vóór Groningen een rampenbril had, gebaseerd op rampen die ik had meegemaakt, zoals een aanslag of treinongeluk. Groningen heeft me in dit opzicht opgeschud. Daar waar de acute en nazorgfase elkaar steeds weer overlappen, waar nieuwe bevingen voor herbelevingen zorgen, en waar haperend en onachtzaam overheidsoptreden zorgt voor herhaalde en toenemende traumatisering. Een trage ramp, aan het randje van het land, die steeds in de vergetelheid dreigt te raken.

Hoewel ik eerder als geestelijk verzorger gewerkt heb met 'longtime survivors' van de aidsepidemie, heb ik nooit stilgestaan bij de mogelijkheid van een pandemie. Ik moet nu snel schakelen. Langzaam past mijn blik zich aan de werkelijkheid aan. In de volgende dagen wordt het geleidelijk steeds mooier weer; er worden zon en oplopende temperaturen verwacht. Een groot verdriet maakt zich van me meester. De lente doet me pijn, het is in zo'n schril contrast met wat ik verder verwacht ... Ik benoem het als: existentieel verdriet. Niet zozeer gericht op één concreet verlies of één pijnlijke gebeurtenis – het is het geheel. Het besef dat wat hier gebeurt onomkeerbaar is, onvoorspelbaar, en dat ons een enorme stroom aan pijnlijke gebeurtenissen en verliezen te wachten staat. Ook in mijn eigen familie, in mijn leven, maar dat lijkt ondergeschikt. Onze kwetsbaarheid wordt enorm uitvergroet. Het is de grootsheid ervan die me bij de strot grijpt. Geregeld lopen de tranen over mijn wangen.

Kwartiermaken

Op donderdag 12 maart komt er alsnog een telefoontje binnen van de voorzitter van de VGVZ: of ik wil meedenken. Het stafbureau is op dat moment behoorlijk onderbezet en ik neem de rol van kwartiermaker. De eerste stap is een inventarisatie onder de leden: wat gebeurt er bij jou, en ben je beschikbaar voor extra inzet als dat nodig is? We maken een centraal e-mailadres aan (corona@vgvz.nl) en besluiten twee van onze LinkedIn-groepen in te stellen als platform, zodat leden en stafbureau informatie kunnen delen, vragen kunnen stellen en met elkaar in gesprek kunnen gaan. Er wordt massaal op de mailing gereageerd. Al op zaterdag hebben we zicht op wat er gaande is.

Het zal niet klaar zijn als het virus straks onder controle is

De betrokkenen in de VGVZ-structuur zijn intussen druk aan het overleggen, midden in het extreem hectisch wordende werk, digitaal met verschillende nog niet echt goed werkende apps en in elkaar snel opeenvolgende en deels overlappende één-tweetjes, waar geen besluitvorming uitkomt. Aan het eind van die maandagochtend grijp ik in en trek, na overleg met de voorzitter, de coördinatie naar me toe. Ik richt een eerste crisisteam in en bespreek met hen een eerste notitie. We kennen elkaar niet of nauwelijks, maar er heerst direct een sfeer van aanpakken en knopen doorhakken.

Inventarisatie

De geestelijke verzorging in de ziekenhuizen wordt goed betrokken bij wat er in de eigen instelling gebeurt. We hoeven daar niet direct iets te initiëren. In de marge zien we ook actie in de ouderenzorg. Ook daar wordt al aan een crisisstructuur gebouwd, waarin geestelijke verzorging een plaats krijgt. Er zijn vooral veel vragen en onduidelijkheden over GV Thuis. Daarnaast zijn er allerlei geestelijk verzorgers – al dan niet geregistreerd en soms nog in opleiding – die graag beschikbaar zijn en zelf regionaal initiatie-

ven ondernemen. De indruk is dat dit soms naast GV Thuis gebeurt. We zien een beginnende wildgroei aan initiatieven in de regio.

Eerste piketpaaltjes

De principiële keuze wordt gemaakt om een dia-logisch model te hanteren voor de ondersteuning van onze leden in deze crisis. De VGVZ is een vereniging die wordt gedragen door de leden. Er is daardoor nauwelijks een structuur aan de top, laat staan menskracht. Het adagium is 'voor ons, door ons'. We willen leden ondersteunen bij het onderling delen van ervaringen, praktijken en kennis, om die verder te helpen ontwikkelen en verspreiden.

Beperkte ruimte voor strategisch denken

Natuurlijk zijn er ook in deze crisis strategische vragen, zoals de positionering van geestelijke verzorging, belangenbehartiging en profilering van ons vak. Voorop staat dat we aan het werk zijn, allemaal, voor onze cliënten en alle mensen om hen heen, inclusief onze samenwerkingspartners in organisaties en grotere verbanden. Voor hen is onze dienstverlening bestemd; conflicten en belangentegenstellingen moeten daarom maar even in de kast, we zullen wel zien wat daarvan later nog van belang blijkt te zijn.

Maar tegelijkertijd zijn we ons er scherp van bewust dat in deze rollercoaster ook allerlei kansrijke situaties ontstaan die voor het vak en de beroepsvereniging van belang zijn. De samenwerking met de Rijksuniversiteit Groningen om te kunnen documenteren wat er met geestelijke verzorging en geestelijk verzorgers gebeurt bij een dergelijke ramp – van groot belang voor de integratie van geestelijke verzorging in de rampenstructuur – komt hortend en stotend op gang.

Vreemd: het verdriet lijkt wel weg. Mijn hoofd is snel. Ik laad gegevens, scan aanhoudend de mailboxen en de LinkedIn-pagina's, signaleer trends en verbanden, noteer mentaal ideeën. Waar ik normaal lang van stof ben, kan ik nu kort en bondig vergaderen en knopen doorhakken. Op de achtergrond registreer ik de verschillen tussen digitaal en live communiceren, en houd ik een lijstje met aandachtspunten bij. Natuurlijk maak ik nog contact, ook met de mensen waarmee ik vergader. Maar toch. Waar is de diepte?

Actie

Thema's signaleren en verder brengen

Signalen komen binnen, thema's komen bovendien. Als eerste pakken we de vragen op rondom afscheid nemen, rituelen, hoe je er toch bij kunt zijn, welke rol je er als geestelijk verzorger bij kunt spelen, rekening houdend met veiligheidsmaatregelen en het extreme tekort aan beschermende middelen. We starten een werkgroepje dat de verschillende initiatieven gaat inventariseren. Ik dring aan op tempo en pragmatisme. Wat ontwikkeld wordt, hoeft nu niet perse de wetenschappelijke toets der kritiek te doorstaan. Het moet uitkomst bieden voor de werkers op de vloer.

Na een week zetten we een tweede groep op: ondersteuning van medewerkers. We doen iets wat nog niet eerder gebeurde: de VGVZ maakt (binnen de kaders van het RIVM) een eerste richtlijn voor geestelijk verzorgers over veilig handelen tijdens de crisis.

GV Thuis

Vooraf GV Thuis blijkt een apart vraagstuk. De infrastructuur staat nog voor het grootste deel in de kinderschoenen en er zijn grote verschillen in de rol die geestelijk verzorgers zelf spelen in de inhoudelijke ontwikkeling. We besluiten in

eerste instantie tot een strategie waarbij we 'loslopende' geestelijk verzorgers die actief willen worden, proberen onder te brengen bij GV Thuis in hun eigen regio. We weten of vermoeden dat een deel van hen niet voldoende gekwalificeerd is (dus SKGV-geregistreerd). We hechten zeer aan die waarborg, als onderdeel van het profiel van geestelijke verzorging.

Het idee ontstaat om aan de hand van het ABC-model onderscheid te maken tussen geestelijk verzorgers die zich binnen regionale GV Thuis-organisaties op begeleiding (B) en crisis (C) richten, en degenen wier kwalificatie onduidelijk is (A). Het idee is hen te stimuleren wel regionaal actief te worden (A, B) en daar verwijzingen naar GV Thuis te gaan genereren (voor B en C). Deze poging mislukt door de gebrekkige communicatiestructuur tussen VGVZ en de gezamenlijke regionale GV Thuis-organisaties. Er gaat daarbij veel tijd verloren en we blijken te zorgen voor verwarring en belasting van de communicatiekanalen van de GV Thuis-structuur, in een tijd waarin er al veel op hen af komt. We besluiten een stap achteruit te zetten.

Communicatie

We creëren zoveel mogelijk orde en rust in de interne communicatiekanalen van de VGVZ. In

toenemende mate komt ook de externe communicatie op gang. De VGVZ wordt benaderd door verschillende massamediale partners die geestelijke verzorging in beeld willen brengen. Dat levert blijdschap op, zeker als we zien hoe vaak geestelijke verzorging nu genoemd wordt in landelijke media en met wat voor mooie boodschappen. Maar het levert ook veel werk op. Langzamerhand beginnen we na te denken over wat wij zelf eigenlijk als beroepsvereniging aan boodschap zouden willen overbrengen.

Ook met de overheid is er een hotline rondom Kamerdebatten, voor het aanleveren van gegevens en rond juridische en financiële vragen bij de inzet van geestelijke verzorging. Men vindt de VGVZ gemakkelijk en onze gegevens en geluiden klinken door in wat er in de Tweede Kamer passeert.

Het is een constant proces van luisteren, signalen opvangen over wat er gaande is, intern en extern. De kanalen vermenigvuldigen zich, de informatiestroom wordt steeds groter. We blijven monitoren. Op basis van de signalen moet er steeds besloten worden wat op te pakken. We moeten steeds alles een stap vóór proberen te zijn: voordat een signaal een probleem wordt, zetten we alweer iemand of een groepje aan het werk om te doen wat nodig is. Daarbij is het woe-keren met menskracht en tijd. En als er onvol- doende respons komt vanuit de leden, blijft een initiatief of vraag liggen.

Halverwege deze periode is er een digitale bijeenkomst van de begeleidingscommissie gepland van GV Aard- bevingsgebied. Ik worstel me los uit het crisisgebeuren en log in. We mogen allemaal een casus inbrengen. Ik heb er maar een: hoe het voelt om zo opgeslokt te worden door de crisis, door de VGVZ. Mijn heimwee naar de Groningse dagen en de vraag hoe ik nu nog contact kan houden met waar ik mee bezig was, midden in de exposurefase van Andries Baart. Ik zit met een stevige brok in mijn keel achter de webcam.

Eigenlijk is de vraag groter, groter dan Groningen: hoe houd ik contact met mezelf en met wat mij raakt, afge- sneden van mijn gewone werksituatie, in deze crisissfeer van digitaal overleg, waarbij ik grote hoeveelheden data probeer te overzien en mensen bij elkaar brengen om onder hoogspanning beslissingen te nemen?

Een paar dagen eerder realiseer ik me dat er in mijn werkcontacten rondom de crisis iets raars gaande is. Het is alsof de lading van waar het allemaal om gaat, uit het contact verdwijnt. Een crisis brengt een soort urgente versnelling met zich mee. Contact blijven ma- ken met de kern van waar het om draait, vraagt om vertraging.

Bij een van de overleggen ervaar ik dat aan den lijve. We zetten de boel even stil om te vertellen hoe het met ons gaat, waarin we geraakt worden, hoe we daarmee proberen om te gaan. Alsof je elkaar via de webcam even écht kunt zien. Dat opent mij de ogen weer – en mijn hart. Ik probeer het daarna in te sluisen in ander overleg. Minimaal her en der wat vertraging inbrengen, zodat er iets door kan breken. Wat gebeurt er alle- maal nog meer daar, bij jullie in de diepte?

Van sprint naar marathon

Nu ik dit schrijf, is het 10 april. Al de actie heeft niet alleen tot resultaten geleid, maar ook tot consolidatie. De crisisinfrastructuur binnen de VGVZ heeft vorm gekregen. Er is – wrang genoeg – een nieuw normaal ontstaan: het hanteren van de crisis. Er zijn weer oriëntatiepunten, er is een nieuw houvast ontstaan. Zo doen wij het, in deze context: omgaan met het onvoorspelbare en ein- deloos bedreigende van deze pandemie. Voor mij tijd om een stap terug te doen.

Geestelijke verzorging bij rampen en crises verdient aandacht van ons allen

Het kwartiermaken heeft me geleerd dat er zo- iets bestaat als ‘crisisenergie’. We weten allemaal hoe het voelt om aan een dood paard te trekken. Dit voelde als een jong en springlevend veulen. Het is energieopwekkend, voelt goed en blijft te- gelijkertijd afschuwelijk. Velen zeggen het op dit moment: het is geen sprint, het is een marathon. Ik hoop dat we nu als beroepsgroep klaar zijn voor die marathon.

Zelfzorg

We lopen allemaal butsen en kneuzingen op in deze tijd. Voor sommigen vallen die in een zach-

te bedding van rotsvast vertrouwen en een optimistische blik, voor anderen is het echt een harde dobber. In het ritme van versnellen en vertragen past niet alleen zelfzorg, maar ook zorg voor elkaar.

Grote emoties passen bij grote en heftige gebeurtenissen. Soms sluit je je daarvoor af, op welke manier dan ook. In actie komen en gaan dóen, zelfs als dat doen bestaat uit cliëntcontact, kan helpen om je er tijdelijk voor af te sluiten. Begint het je te overspoelen, zo nu en dan, en wordt angst, verdriet of woede disproportioneel, dan is het tijd om een pas op de plaats te maken. Maar ook als je juist niets meer voelt of als je merkt dat je steeds meer gebruik begint te maken van hulpmiddelen om niets te voelen, zoals drank, bingewatching, hardlopen, seks, gamen of medicatie. En vergeet ook de moral injury niet; we nemen immers constant beslissingen en soms moet je kiezen tussen twee kwaden.

Reflectie over geestelijke verzorging rampen: Groningen en corona

In Groningen dacht ik na over wat geestelijke verzorging bij de ramp daar kan betekenen. Daar is het een aanhoudende marathon met tussensprints, waarbij de eindstreep steeds weer verlegd wordt. Soms moet je onderweg kamperen en overnachten, om de volgende dag weer door te ploeteren. In dezelfde maand maart die in dit artikel beschreven wordt, werden tien aardbevingen gemeten in de provincie, in een wijdere kring om het midden van het gasveld heen. De coronacrisis leidt in het aardbevingsgebied tot hernieuwde traumareacties, met extreme woede, wantrouwen ten opzichte van de overheid en doffe wanhoop dat het nu helemáál niet meer goed komt met de schadeafhandeling en de versterking van de gebouwen. De pijn die het doet om almaar te horen dat de coronacrisis de eerste grote ramp is in Nederland sinds de Tweede Wereldoorlog. Word wakker, zeggen de Groningers. We hebben er al een, waar we ongelooflijk gebroddeld hebben in de zorg, opvang, maatregelen en nazorg.

Deze coronacrisis is groter van bereik dan de trage ramp in Groningen, nationaal en wereldwijd. Het is, net als in Groningen, onduidelijk hoe lang het gaat duren. Anders dan in Groningen hangt hij minder samen met menselijk falen of met calculerend omgaan met schade aan mensenlevens. Grotendeels gaat het om gewone menselijke kwetsbaarheid die in deze fase van menselijk leven op aarde exponentieel uitvergroot wordt.

Van belang is hier, dat we in Groningen zien hoe de bevingsellende aanhoudend interfereert met alle grote levensgebeurtenissen daarna en vervlochten raakt in de grote levensthema's van de bewoners. Wat we daarom van Groningen kunnen leren, is dat wat nu met corona gebeurt diepe sporen trekt in de levens van mensen. Gedurende hun leven zal dit steeds opnieuw actueel worden, rondom levensthema's en bij grote levensgebeurtenissen. Deze periode blijft nog decennia een rol spelen in de levensverhalen van mensen, de betekenissen en de existentiële diepte ervan. Zoals in de ouderenzorg de oudste bewoners nu in gedachten terugkeren naar de oorlogsjaren of de politionele acties, zullen onze collega's in de ouderenzorg over zestig jaar de coronacrisis nog steeds als een allesbepalende periode terughoren in de levensverhalen van mensen. En voor ons als geestelijk verzorgers zal het een lange marathon zijn, die niet klaar is als het virus straks onder controle is gebracht.

Het vakgebied geestelijke verzorging bij rampen en crises verdient de aandacht van ons allen. Niet alleen naar aanleiding van deze crisis, ook om recht te doen aan wat er nu nog leeft door de oorlog, de politionele acties, de watersnoodramp, de sluiting van de Staatsmijnen, de diverse vlieg- en treinrampen, de militaire missies in conflictgebieden, de aanslagen en gijzelingen, de massale schiet- en steekpartijen, de vuurwerk-ramp, de grote branden (zoals in Volendam en op Schiphol), de MH17 en alles wat ik nu nog vergeet of nog niet zie.

Marjo van Bergen is geestelijk verzorger bij Geestelijke Verzorging Aardbevingsgebied Groningen. E-mail: m.vanbergen@gvagr groningen.nl.